

Hranica medzi stredovekom a novovekom vo svetle archeologických nálezov keramiky

JOZEF HOŠŠO

Úvod

Hranice v živote človeka, ľudstva alebo civilizácií majú najrozmanitejšiu podobu. Preto cieľ predkladaného príspevku je iba dielčím zamyslením sa nad možným definovaním hranice, resp. rozmedzia medzi dvomi vývojovými etapami ľudskej civilizácie – stredovekom a novovekom, z pohľadu skupiny jedného z najvšednejších ale zároveň v archeologickom materiáli najmasovejších artefaktov – výrobkov z hlíny. Tento problém by sa mohol zdať jednoduchý, ak by v plnej šírke platilo, že technický pokrok od zániku antickej civilizácie, až po nástup nových prúdov humanizmu neprekonáva žiadne podstatnejšie zmeny. Jednoducho povedané, že v stredoveku vývoj ustrnul na jednom bode a novovek so svojim humanistickým nábojom odštartoval pokrom. Navyiac, ak sa hovorí o technickom pokroku, tak tento je v stredoveku spájaný predovšetkým so železom a výrobkami z neho. Stredovek bol však aj obdobím dreva, ktoré okrem prieniku do všetkých sfér ľudskej činnosti, bolo aj hlavným zdrojom tepelnej energie. Na stavby sakrálnych dominánt, ale aj feudálnych sídel a reprezentačných meštianskych príbytkov, bol používaný kameň. V peňažnej zmene a ako atribút moci a bohatstva všeobecne, dominovali drahé kovy. A tak sa nakoniec vynára otázka, či môže mať vôbec nejakú vypovedaciu hodnotu pri sledovaní zmien jednoduchý sediment – hlina a výrobky z nej. Odpoveňou by malo byť sledovanie preukázateľných technologických a morfológických zmien tohto druhu predmetov každodennej potreby v časovom horizonte od sklonku stredoveku po nastupujúci novovek.

Sledovanie preukázateľných a pre konkrétny časový horizont charakteristických zmien, komplikuje poloha územia Slovenska, resp. geopriestoru, v ktorom sa nachádza. V období, keď sem z juhu potenciálne mohli a sporadicky aj prenikali prvky humanizmu s kontinuálnym vývojom antických tradícií, bolo územie Slovenska v zajatí západoeurópskej gotiky. Je zákonitné, že táto situácia sa odzrkadlila aj v materiálnej kultúre každodenného života, vrátane keramiky.

Zo slovenských archeológov ako prvý sa pokúsil o prehľadnú chronológiu stredovekej keramiky B. Polla (Polla 1963, 25), ktorý podobne ako bádatelia v okolitých zemiach (Drobná 1963, 15; Burian–Kráľ–Nekuda 1963, 21; Kohlprath 1982, 129; Bauer–Endres–Kerkhoff–Hader–Koch–Stephan 1986, 17; Kruppé 1981, 43), za hraničné obdobie medzi stredovekým a novovekým hrnčiarstvom považuje prvú polovicu 16. storočia. Tieto zmeny, resp. vývoj novovekej keramiky pokračuje aj po polovici 16. storočia a za jeho vyvrcholenie môžeme považovať vznik prvých manufaktúr, vznik kategórie tzv. ľudovej keramiky (Pajer 1983, 7) a tiež dovtedy neznáme druhy predmetov z hlíny. Tieto zmeny prebiehali v širokom spektre: v spoločenskom postavení a organizácii hrnčiarov – remeselníkov, v palete typov a tvarov, vo výrobných postupoch a pod., a to práve tak v bežnej hrnčiarine, kachliarstve i v ostatných druhoch keramickej výroby.

Organizácia a sociálne postavenie hrnčiarov

Jedným z vývojových procesov, ktorého zavŕšenie môžeme sledovať v novoveku, bola cechová organizácia. Charakteristickým znakom a signálom počiatkov cechovej organizácie bolo utiekanie sa pod ochranu patrónov, medzi ktorými v stredoveku majú dominantné postavenie Adam a Eva a od 16. storočia sa zdá, že ako nový „obľúbenc“, vyskytuje sa

hlavne sv. Florián (Plicková 1964, 166; Roskosny 1969, 449; Skružný 1974, 155; Scheufler 1972, 74).

Vznikanie a svetskou mocou uznaných prvých hrnčiarских cechov na území Slovenska, podľa ojedinelých názorov, siaha už do konca 14. storočia (Kalesný 1956, 39). Avšak ani v 15. storočí nemôžeme počítať s masovým rozšírením cechovej organizácie, hoci jednotlivé údaje o hrnčiaroch, ktorí sídlili v mestách sú už bežné (Lamoš 1969, 110; Ortvay 1895, 93; 1903, 188, 189). O skutočne nastupujúcej vlne zakladania hrnčiarских cechov môžeme hovoriť až od druhej polovice 16. storočia (Houdek 1943, 38; Kresz 1976, 143; Špiesz 1972, 56). Na zakladaní cechov, rovnako ako na konštituovaní miest, nemôžeme uprieť rozhodujúci podiel nemeckého etnika o čom v neposlednom rade svedčí sled leto-počtov zakladania prvých hrnčiarских cechov postupujúci zo západu po prúde Dunajskej cesty, ktorou k nám prúdil tento fenomén najmasovejšie (Gross 1991, 163; Perger 1987, 14; Wiesinger 1937, 93).

Typy a tvary hrnčiariny

Podobne ako v organizácii remeselnej výroby, ani v palete typov alebo tvarov bežného hrnčiarского riadu nedochádza na prahu novoveku k nejakým prevratným zmenám. Tento fakt bol podmienený predovšetkým ustáleným spôsobom každodenného života, t.j. predovšetkým spôsobom skladovania, prípravy a konzumovania stravy a nápojov. K uniformite a ustáleniu typov a tvarov nádob svojim dielom prispeli i samotné cechy, svojimi nariadeniami, tak ako to predpokladá na základe nemeckých prameňov S. Felgenhauer-Schmiedt (Felgenhauer-Schmiedt 1993, 56). Dominantným typom nádoby dlho zostáva hrniec s rozmanitým použitím, bez výraznejšej špecifikácie tvaru. Zmeny môžeme pozorovať v prídavných článkoch a detailoch. Napríklad pre juhozápadné Slovensko typický ovalený okraj postupne nahrádza nová profilácia. Ak tu na časti hrncov ďalej prežíva ovalenie okraja, tak sa to týka zadymovanej keramiky, čo nepriamo potvrdzuje názor o nevhodnosti ovaleného okraja pre glazovanie (Bors–Krchrawy 1986, 67).

Aj v novoveku bol používaný na varenie na otvorenom ohni predovšetkým hrniec, o čom svedčí časté zadymenie strany oproti uchu. Omnoho častejšie ako v stredoveku, spolu s hrncami sa používajú od 16. storočia na varenie na otvorenom ohni panvice na nôžkach rôznej veľkosti a tiež s väčšou variabilitou tvarov. Charakteristickou zmenou od novoveku je uzatvorenie konca dutej rúčky (Hoššo 1997a, 293; Pajer 1983, 31), na rozdiel od v stredoveku typického otvorenia pre predpokladané zasúvanie drevenej násady. Panvica však nebola jedinou plytkou nádobou, ktorá má masovejšie použitie v novoveku. Celkový podiel mís, rôznych tvarov, ktoré v predchádzajúcom období sú iba zriedkavé alebo vôbec neznáme, v palete bežného riadu určeného na varenie, prípravu, ale aj na konzumovanie, je v novoveku podstatne väčší.

Pomyselnú hranicu medzi stredovekom a novovekom môžeme výraznejšie doložiť na pohároch, v stredoveku najpočetnejšom druhu stolovej keramiky. Masovosť používania hlinených pohárov kulminuje na konci stredoveku. V novoveku sú hlinené poháre postupne nahrádzané predovšetkým sklenenými, čo odzrkadľujú ekvivalenty v češtine „sklenka“ a v nemčine „Glas“ (Pajer 1983, 52). Aj na väčšej časti Slovenska útlm výskytu hlinených pohárov je preukázateľný už v prvej polovici 16. storočia. V keramike, popri bežne používaných sklenených pohároch a kalichoch, ich náhradou mohli byť azda tiež malé džbániky, ktorých objem 0,7 až 1 liter (Hoššo 1997a, 295) je porovnateľný s najväčším objemom hlinených pohárov v neskorom stredoveku (Hoššo 1989a, 205). Špecifické prežívanie hlinených pohárov je doložené na území Bratislavy, kde sú poháre s charakteristickým kalichovitým tvarom nachádzané, spolu s inými tvarmi renesančnej keramiky, ešte vždy v pomerne hojnom počte (Hoššo 1996, 200).

V stolovej keramike prevládajú tak ako v predchádzajúcom období nádoby na uchovávanie tekutín. Medzi nimi v palete typov ani tvarov nedochádza k zásadným zmenám. Novým môžeme vidieť predovšetkým v detailoch, napríklad aj na takej charakteristickej

nádobe stredovekej hrnčiariny akou je konvica so strmeňovým uchom. Príkladom je exemplár s trubkovitým predĺžením výlevky z vnútornej strany až po dno nádoby, ktorý bol nájdený v keramickom súbore zo 16. storočia v studni na Sedlárskej ulici v Bratislave (Hoššo 1997a, tab. IV, 10).

Definovať typy nádob, ktoré svojím vývojom ako tvaru, tak aj funkčnosti neboli kontinuitným pokračovaním stredovekej keramiky, je teda viac-menej výnimočné. Medzi takéto výnimočné nádoby môžeme dať ohrievacie misky, v nemeckej literatúre známe pod názvom Warmschale. Tieto misky s prerezávanými stenami a dnom slúžili ako prenosné ohrievadlá, pavdepodobne hlavne rúk, v snahe zvýšenia kvality bývania v duchu nového veku. Na území Nemecka sú známe z mestského prostredia ako zriedkavé archeologické nálezy, od konca 16., resp. od 17. storočia (Kovacsovics 1991, 71; Meschelk 1971, 295; 1976, 168). Tiež zo Slovenska ich poznáme doteraz iba z územia historického jadra mesta Bratislavy (Hoššo 1997a, 293). Je pravdepodobné, že až v pokročilom novoveku ich nahradili kovové ohrievadlá a prenosné pecky.

Technológia

Zmeny, hoci iba pozvoľné, môžeme sledovať aj v technológii výroby. Základom hrniearstva bola hlina. Žiaľ zo Slovenska nemáme zatiaľ k dispozícii exaktné rozbory a tak názory na zloženie a teda kvalitu hlin, ktoré používali stredovekí hrnčiari, sú postavené iba na vizuálnom pozorovaní a ich úroveň v nejednom prípade ovplyvnil stupeň skúsenosti a praktického poznania základov keramickej výroby. Ťažba a spôsob prípravy hrnčiarkej hliny sa celé stáročia v základoch nemenili. O ťažbe plienením, ktorá bola bežným a jednoduchým spôsobom získavania hliny, píše vo svojich prácach o džbánkarochoch v nedávnej minulosti H. Landsfeld (Landsfeld 1950, 22). Za rozhodujúci takýto spôsob ťažby hliny aj v stredoveku, považujú v jednej z prvých štúdií na báze fyzikálnochemickej analýzy keramiky aj L. Koczisewski a J. Kruppé (Koczisewski–Kruppé 1973, 40).

V zložení hlineného cesta jedným zo znakov novovekej hrnčiariny je ústup od výrazného rozdielu v zrnitosti neskorostredovekej kuchynskej a stolovej keramiky, kedy hlavne pre výrobu pohárov bola používaná jemnozrnná hlina, výrazne odlišná od zrnitosti hliny, z ktorej boli vyrobené nádoby používané pri varení. Naopak, zrnitosť hliny stolovej i kuchynskej keramiky, od 16. storočia sa od seba odlišuje podstatne menej ako v stredoveku. Celkový trend je v širšom používaní tzv. chudých, t.j. menej plastických (menej mastných) hlin ako v neskorom stredoveku, je zreteľný už pri bežnom vizuálnom pozorovaní a potvrdili to aj fyzikálnochemické analýzy (Koczisewski–Kruppé 1973, 39).

Vo všeobecnejších štádiách sa zohodujú v názore, že štruktúra hliny a príprava hliny ako základnej suroviny vôbec, súviseli s technikou obtáčania alebo vytáčania a s konštrukciou používaného hrnčiarkeho kruhu. Základným konštrukčným typom hrnčiarkeho kruhu v neskorom stredoveku, ale aj začiatkom novoveku je tzv. špruslák a pre novovek je považovaný za technický objav tzv. fajazérsky kruh. Obidve konštrukcie kruhov umožňovali pohon nohou a vytáčanie. Rozdiel bol v statickej a rotujúcej osi a v ložiskách, čo dávalo väčšiu stabilitu a zotrvačnosť fajazérskemu kruhu. Pri datovaní spôsobov formovania na kruhu a tiež typov kruhov nie sú bádatelia jednotní.

Za jeden z určujúcich dokladov spôsobu formovania je najčastejšie považované drsné dno a dno so stopami po zrezávaní z disku hrnčiarkeho kruhu. Na stredovekej keramike zo Slovenska drsné dná, vrátane diens s plastickými značkami, pežujú do polovice 15. storočia (Hoššo 1989b, 282). Napriek tomu, hlavne na vyspelejšom juhozápade, môžeme uvažovať o vytáčaní na pomerne dokonalom hrnčiarskom kruhu už pred polovicou 14. storočia, hlavne nádob malých rozmerov (Hoššo–Lesák–Resutík 2002, 614). Problém datovania začiatku používania hrnčiarkeho kruhu, ktorý na širokom území strednej Európy so zánikom rímskej epochy upadol do zabudnutia (Felgenhauer-Schmiedt 1993, 47), a tiež prechodu na techniku vytáčaním, bude potrebné riešiť o.i. aj aplikáciou fyzikálnochemickej analýzy, na základe rozdielov v textúre hliny (Koczisewski–Kruppé 1973, 116). Naviac, veľmi výrazné

tu budú regionálne rozdiely, čo nakoniec dokazuje nejednotný názor archeológov na datovanie všeobecného rozšírenia vytáčania a rýchlorotujúceho nožného kruhu. Presvedčivo tento stav dokumentuje práca ruského archeológa A. A. Bobrinského, ktorý archeologický nález nožného hrnčiarskeho kruhu zo Starej Rusi datuje už do 10. až 11. storočia (Bobrinskij 1962, 47). Pre územie Slovenska však za smerodajné môžeme považovať názory, podľa ktorých všeobecné rozšírenie nožného hrnčiarskeho kruhu a vytáčania, sa odohralo koncom stredoveku, presnejšie v druhej polovici 15. storočia.

Veľavravným dokumentom pre poznanie používania a rozšírenia nožného hrnčiarskeho kruhu sú pomerne početné zobrazenia z rôznych zemí a období. Z Hispánie I. Holl uvádza zobrazenie priečkového kruhu („šprusláka“) už z 11. storočia (Holl 1956, 185). R. Weinhold sa domnieva, že v západnej a strednej Európe sa na viacerých miestach začal používať priečkový hrnčiarsky kruh od 12. a 13. storočia. Na potvrdenie svojej hypotézy uvádza zobrazenie takéhoto kruhu z roku okolo 1250 z krížnej lode katedrály v Remeši (Weinhold 1982, 145). Početnejšie zobrazenia však sú až z 15. storočia, medzi inými aj zobrazenie ženy – hrnčiarky(?) na hracej karte (Weinhold 1982, 145), ale skutočne, už bežné zobrazovanie priečkového kruhu – „šprusláka“, nachádzame na freskách, pečatiach a listinách v 16. a nasledujúcich storočiach (Kwapieniowa 1971, 259; Lepówna 1974, 153; Skružný 1974, 158; Žegklitz 1990, 250). O dlhodobom prežívaní tohto typu kruhu, až do začiatku 20. storočia, alebo prinajmenšom o prežívaní priečkového kruhu vo vedomí hrnčiarov, svedčí jeho zobrazenie na zvolávacom znaku pozdišovských hrnčiarov (Ďurišín 1944, 19). Základná konštrukcia priečkového kruhu zostávala stáročia nezmenená. Vývojové zmeny sa mohli prejaviť predovšetkým zväčšovaním zotrvačníka a zvyšovaním stability väčším počtom priečok. Za skutočne novovekú konštrukciu hrnčiarskeho kruhu môžeme považovať tzv. fajanzérsky kruh s rotujúcou osou, za ktorého kolísku je považovaný Orient a jeho sprostredkovateľom pre Európu bolo Španielsko (Weinhold 1982, 158). Používanie fajanzérskeho kruhu vo vyspelej západnej Európe sa predpokladá už v 16. storočí (Kwapieniowa 1971, 259), ale o jeho existencii doklady zobrazeniami poznáme až z 18. storočia (Lepówna 1974, 156; Scheufler 1972, 85; Skružný 1974, 158).

O novovekých zmenách vo finálnom základnom technologickom úkone – vypaľovaní, ale ani o stave v neskorom stredoveku, nemáme prakticky žiadne doklady. Archeologické nálezy torz hrnčiarskych pecí naznačujú používanie pecí s horizontálnym ťahom už v neskorom stredoveku (Nekuda–Reichertová 1968, 39), ale ľudoví hrnčiari na území Slovenska, tak ako to dokumentovala vo svojej jedinečnej monografii E. Plicková, aj v 20. storočí vypaľovali svoj riad v milierových peciach (Plicková 1959, 51). Tiež etnograf V. Scheufler uvádza, že v českých zemiach pece s horizontálnym ťahom – kasselské pece, začali používať až v druhej polovici 19. storočia hrnčiari vyrábajúci biely riad a kameninu, ale hrnčiari vyrábajúci mäkký riad, aj potom vypaľovali v milierových peciach (Scheufler 1972, 86). Dokonca, jednoznačne nepriaznivý vývoj kvality výpalu v novoveku máme doložený z Poľska. Tvrdosť výpalu hrnčiariny, čo bolo považované za hlavný znak kvality, mala tu klesajúcu tendenciu až do 18. storočia a výrazné zlepšenie je až od 19. storočia (Kucharski 1973, 98).

Zdobenie a šľachtenie črepu

Bohatšie a o poznanie aj výraznejšie zmeny môžeme sledovať v technologických postupoch, ktoré súviseli so zdobením, rôznou povrchovou úpravou, šľachtením črepu a tiež značením výrobcov. Jednou z dobre poznateľných zmien bol útlm zdobenia dekorom hry svetla a tieňa približne v priebehu prvej polovice 16. storočia. Úplne zaniká alebo iba výnimočne a v zmenenej podobe sa vyskytuje rytá výzdoba (Pajer 1983, 64), zdobenie platickými lištami, pretláčanie okrajov, nalepované maliny a pod., ale aj vklkovaný dekór, ozubeným kolieskom i samostatným typáriom (Hoššo 1986, 133).

Na rozdiel od rytej výzdoby, ktorá bola hlboko zakorenená v stredoveku, ako nový a pre novovekú keramiku charakteristickým dekoratívnym, a tiež povrch črepu zušľachťujúcim

technologickým postupom, bolo glazovanie. Glazúru, ktorej základnou surovinou bol kyslíčnik olova, poznali hrnčiari aj na území Slovenska najneskôr od 15. storočia (Hoššo 1983, 219) a olovnatá glazúra sa bežne používala až do začiatku druhej tretiny 19. storočia, kedy boli vydávané zákazy jej používania pre obsah zdraviu škodlivého olova (Scheufler 1972, 49). O všeobecnom a bežnom glazovaní hrnčiariny však nemôžeme hovoriť ani začiatkom novoveku. Svedectvom toho je v roku 1609 vydaný prídavok k artikulám žilinkých hrnčiarov z roku 1582, jedného z najstarších hrnčiarskych cechov na Slovensku, ktorý ako spoločný s kováčskym cechom je doložený z roku 1559. V prídavku k artikulám sa spomína po prvý raz aj výroba „panských vecí od remesla“ (gliedený riad), od ktorej sa odťahovali najmä chudobnejší hrnčiarski majstri, vyhovárajúc sa na občasný nedostatok gliedy (Jeršová 1970, 70). Napriek tomu, že z oblasti Rakúska sa na Slovensko dostáva ojedinele najstaršia glazovaná keramika už v 14. storočí (Hoššo 1997b, 179; Hoššo–Lesák–Resutík 2002, 616; Musilová–Štassel 1988, 61), aj v Rakúsku, podobne ako aj ďalej na západ proti prúdu Dunaja, v Bavorsku, o masovej výrobe glazovanej keramiky, môžeme hovoriť až od 16. storočia (Bauer 1976, 25; Felgenhauer–Schmiedt 1969, 17; 1977, 259). Aj v tomto storočí je tu podiel glazovanej keramiky medzi archeologickými nálezmi menší, ako neglazovaného bežného hrnčiarskeho riadu i kachlíc (Bors–Krchrawy 1986, 60).

Náhradou za glazovaný – gliedený riad bolo v novoveku zadymovanie, leštenie a pravdepodobne tiež impregnovanie črepu organickými látkami. Vypaľovanie keramiky zadymovaním má svoje korene už v stredovekom redukčnom vypaľovaní, ktoré bolo charakteristické hlavne pre juhozápadné Slovensko. V novoveku však toto nahradili vypaľovaním pri nižších teplotách a zadymovaním, čím črep nadobudol čierne sfarbenie a póry boli vytessené dymom z dreva bohatého na decht, vo vzduchotesne uzavretom priestore pece. S týmto spôsobom vypaľovania bolo spojené aj leštenie povrchu stien nádob, buď tak, že ich zdobil leštený ornament, alebo bola leštená celá plocha (Duma 1963, 372n.; Landsfeld 1950, 115; Plicková 1959, 53). Zadymovanie a leštenie hrnčiariny nie je známe v stredoveku, ale jeho aplikovanie môžeme doložiť na Slovensku, a tiež na bezprostredne susediacom moravskom území, až v druhej polovici 16. storočia (Hoššo 1983, 219; Pajer 1983, 31). Výroba zadymovanej keramiky bola lacná aj z dôvodu vyžadovania nízkeho stupňa žiaru, ktorý bežne neprekračoval hranicu 600 °C. Vysoký žiar o. i. tiež odstraňoval efekt lešteného povrchu (Duma 1963, 379). Ešte jednoduchším a lacnejším spôsobom bolo impregnovanie črepu organickými látkami po vypálení, ktoré síce z územia Slovenska doteraz doložené nebolo, ale zistenia poľských bádateľov (Kocsiszewski–Kruppé 1973, 156) dávajú reálny predpoklad používania tohto spôsobu úpravy črepu od novoveku aj na našom území.

Ako novoveký technologický postup pri zdobení alebo zušľachťovaní črepu, môžeme identifikovať engóbovanie, t.j. plošné nanášanie alebo maľovanie, prípadne inú techniku zdobenia jemnou hlinkou na základný črep pred prežahom. Táto technika zdobenia bola v novoveku aplikovaná predovšetkým na plytkých misovitých tvaroch. Zdobenie engóbou mohlo byť kombinované s rytou výzdobou spôsobom sgrafita a po vypálení bola spravidla na engóbu nanášaná transparentná glazúra. Na území Slovenska zdobenie maľovaním hnedočervenou hlinkou bolo v stredoveku typické pre jeho južnú oblasť: Gemer, Novohrad a Hont. Tu nachádzame aj kombinovanie maľovania s rytým dekórom, sgrafitovým rytím, už od začiatku druhej polovice 15. storočia (Hoššo 1985, 250). Kombinovanie maľovania hlinkou s transparentnou glazúrou, teda maľovanie pod glazúru, je tu však doložené až po obsadení tejto časti Slovenska Turkami, t.j. po polovici 16. storočia (Drenko 1970, 167). Zdobenie farebnými hlinkami pod glazúru našlo širšie uplatnenie na hrnčiarine s farebným, spravidla do tehlovočervena alebo hnedočervena oxidačne vypáleným črepom, jednoduchým oblievaním, maľovaním štetcom ale hlavne nanášaním rožkom alebo hlinenou nádobkou (grgulou, kukačkou) s brkom. Z územia Slovenska bola venovaná pozornosť archeologickým nálezom takejto keramiky iba z Bratislavy a môžeme ju s istotou datovať najskôr od polovice 16. storočia (Hoššo 1997a, 296). Takto je datovaná táto, pod glazúru zdobená hrnčiarina aj na území Moravy a Čiech (Landsfeld 1950, 199; Kundera–Měřinský

1987, 159; Pajer 1983, 64; Scheufler 1972, 50). Približne o storočie skôr, po polovici, resp. od poslednej tretiny 15. storočia, zdobenie engóbou pod glazúru z lokality v Sasku uvádza D. Lange (Lange 1996, 226). Tomuto datovaniu odporuje však väčšina ostatných príkladov z Nemecka, ktoré potvrdzujú aplikovanie maľovania pod glazúru („Malhornware“) až od druhej polovice 16. storočia (Schreg 1998, 238; Stephan 1987, 184).

Fajansa a Habáni

„Vlajkovou loďou“ novovekého hrnčiarstva bola ciničitá glazúra, aplikovaná pri výrobe fajansy. Základným predpokladom výroby fajansy bola znalosť výroby bielej základnej glazúry, v ktorej obsah cínu a olova bol v pomere 1:3 až 1:1 a na takýto podklad bolo možné maľovať štyrmi základnými farbami, kobaltovou modrou, medenou zelenou, mangánovou fialovou a antimónovou žltou, ktoré boli farebne stále aj pri vypaľovacej teplote 1000 °C (Heinzl 1990, 111, 112). Tento druh glazovanej keramiky je známy v literatúre nielen ako fajansa. Približne južne od Álp sa zaužívalo označenie majolika, podľa významného prekladiska tohto maurského tovaru v južnom Španielsku na ostrove Malorca. Severne od Álp, a teda aj na našom území, sa zaužívalo v prevažnej miere označenie fajansa, podľa Faenzy, strediska výroby tejto keramiky v severnom Taliansku, odkiaľ bola tiež importovaná k nám (Braunová 1985, 8; Hrnková, 1954, 5). Počiatky výroby fajansy v Taliansku sú bezpečne doložené od prvej tretiny 14. storočia (Vydrová 1960, 8) a od polovice 15. storočia špecializovaní maliari fajansy tu tiež svoje výrobky signujú (Weinhold 1982, 158).

Spofahlivo datované doklady o výrobe, ale ani o importovaní pravej fajansy na Slovensko pred koncom 16. storočia zatiaľ nemáme. Že sa k nám však pravá fajansa mohla dostávať sporadicky už pred príchodom Habánov na naše územie, svedčia dva nálezy nepravých fajansy, ktorá bola zdobená maľovaným dekórom na bielom črepe pod priehľadnou glazúrou. Torzo džbánika tejto polofajansy z Kapitulskej ulice (Hoššo 1997a, 294) a nepublikovaného nálezu misky z výskumu B. Lesáka na Ventúrskej ulici v Bratislave, môžeme bezpečne datovať do obdobia druhej polovice 80-tych rokov 15. storočia, v súvislosti s vládou Mateja Korvína, ktorého dvor bol otvorený myšlienkam humanizmu a tiež importom keramiky z juhu.

Najneskôr koncom 16. storočia môžeme oprávnenne predpokladať, aj keď nie miestnu výrobu na Slovensku, tak aspoň sporadické donášanie pravej majoliky vyrobenej talianskymi majstrami, buď priamo v Taliansku alebo majstrom emigrantom v inej krajine. Je veľmi pravdepodobné, že cez naše územia aspoň prechádzali talianski majstri, ktorí emigrovali a vyrábali fajansu v 16. storočí na území Poľska (Chojnacka 1981, 5; Mikołajczyk 1977, 50). Okrem toho ako importy sa mohla fajansa dostávať na naše územie aj z južného Nemecka, kde začiatok jej výroby je dávaný do 20-tich a 30-tich rokov 16. storočia (Stephan 1987, 184).

Hoci zo Slovenska nie sú známe doklady o imigrujúcich talianskych majstroch, výroba fajansy sa udomácnila aj na území Slovenska. Znalosť fajansovej výroby v polovici 16. storočia priniesli so sebou novokrstenští emigranti, Habáni. Habánska technika fajansy má korene v Taliansku, kde veľká časť novokrstencov sa začiatkom 16. storočia dostala pod panstvo cirkevných štátov a hlavné sídlo inkvizitného dvora bolo dané do Faenzy, čo bolo príčinou ich masovej emigrácie (Stephan 1987, 25). Prví novokrstenčí prichádzajú z Moravy na západné Slovensko už v polovici 16. storočia a prví remeselníci, medzi ktorými nechýbali hrnčiari, sa usadili v roku 1546 v Sobotišti, v roku 1547 v Horných Orešanoch, po polovici storočia vo Veľkých Levároch a neskôr sú o nich správy z Moravského sv. Jána, Chtelnice a ďalších lokalít (Landsfeld 1950, 16).

Značkovanie

Pri porovnávaní novovekého a stredovekého hrnčiarstva, zreteľné rozdiely sú badateľné aj v značkovaní nádob. So stredovekom definitívne zanikli aj všeobecne rozšírené značky na dnách, ktorých ojedinelé prežívanie je na Slovensku doložené najneskôr z prvej polovi-

ce 15. storočia (Hoššo 1983, 218). Ryté a vkolokované značky na okrajoch, uchách a výnimočne na stenách stredovekej keramiky juhozápadného Slovenska, prežívajú aj v novoveku. V novoveku, presnejšie okolo polovice 16. storočia, v tejto časti Slovenska dochádza v značkovani k zmene obsahu značiek. Na zadymovanej keramike výnimočne ešte nachádzame geometrické značky, ale úplne prevládajú značky s monogramom, najskôr v obrátenom štítovom poli pod zdvojeným krížom ukončeným obrátenou arabskou štvorkou a neskôr monogramy v jednoduchom obdĺžnikovom poli (Hoššo 1981, 29; Vallašek 1970, 276). Podobnú situáciu poznáme v archeologickom materiáli zo susedného Rakúska (Höllhuber 1977, 96; Pittioni 1979, 118; Roskosny 1969, 450; Ruprechtsberger 1979, 57; Wiesinger 1937, 137). Vkolokované a ryté značky rôznych, prevažne geometrických obrazcov v novoveku používali aj hrnčiarri na oxidačne pálenom riade a to rovnako na území kde takto značkovali svoj redukčne vypaľovaný riad hrnčiarri už v stredoveku (Wiesinger 1937, 112), ako aj mimo tohto územia, vrátane habánskej fajanse (Landsfeld 1950, 26; Pajer 1989, 202, 203; Scheufler 1972, 55).

Stavebná keramika a kachliarstvo

Hlina ako základná surovina bola neodmysliteľnou súčasťou aj stavby alebo interiérových doplnkov. O dlaždiaciach máme žiaľ zo Slovenska iba veľmi torzovité poznatky a preto snaha o definovanie znakov ich nejakých zmien na prahu novoveku je nereálna. V prípade hlinenej – tvrdej krytiny, nemôžeme hovoriť o nových trendoch v 16. ale ani v nasledujúcich dvoch storočiach. Priaznivejšia situácia je v základom stavebnom materiáli, v tehlách. Ku koncu stredoveku sú známe tzv. „prstovky“, tehly pomerne malých rozmerov, z kvalitnej hliny, s dobrým výpalom a na jednej z plôch s charakteristickými stopami po zarovnávaní prstami. Z archeologického materiálu máme viacero dokladov ich používania, medzi ktorými nechýbajú ani spoľahlivo stratigraficky datované archeologické nálezy (Hoššo–Lesák 1996, 246).

Neodmysliteľným stavebným a technickým doplnkom interiérov v stredoveku a aj v novoveku boli kachľové pece. Ich stavba a aj výroba kachlíc tvorila jednu z hlavných činností hrnčiarov. Preto aj zmeny v kachliarstve na rozhraní stredoveku a v novoveku sú v mnohom porovnateľné s bežnou hrnčiarinou. Vedľa jednotlivých nových slohových prejavov v použitých výtvarných ozdobných prvkoch a technologických zmien, dochádza v renesancii k zmenám aj v samotnej stavbe telesa pecí a v aplikácii typov kachlíc. Tieto zmeny sú tiež iba pozvoľné a rovnako ako v hrnčiarine sú tu regionálne, sociálne, a iné rozdiely. V kolíske kachliarstva, v oblasti severného Švajčiarska a južného Nemecka začiatok renesančného kachliarstva môžeme datovať už na začiatok 16. storočia. V strednej Európe sa táto zmena dá určiť iba ťažko. Ústup gotických kachľových pecí v prvých desaťročiach po roku 1500 je tu sotva badateľný, o. i. aj preto, že v našom prostredí aplikovanie gotických výrazových prvkov nepochybne pretrváva aj po polovici 16. storočia (Holl 1993, 247).

V typologickej skladbe kachlíc naďalej prežívajú jednoduché miskovité tvary so štvorcovým ústím a ich používanie môžeme sledovať hlavne v ľudovej architektúre na Slovensku až do 19. storočia (Skruzný 2002, 535). Znakom novoveku je, že ich vývoj smeruje k plytkým tvarom, čo v konečnom dôsledku korešponduje aj so samotným vývojom znižovania komory komorových kachlíc, ktoré sú ako typy dominantné. Výrazný ústup však môžeme sledovať vo výskyte kachlíc zdobených prelamanou čelnou stenou (Michna 1981, 356). Okrem toho častejšie ako v gotike, v telese pecí sú rímsové kachlice a obvodové korunné kachlice.

Nástup nového slohového prejavu našiel svoje uplatnenie na čelných doskách komorových kachlíc v motívoch aj v spôsobe modelácie reliéfu. V gotickom kachliarstve obľúbené náboženské motívy ustupujú novým, predovšetkým žánrovým a dekoratívnym rastlinným a geometrickým, čo je výrazné po polovici 16. storočia (Hazlbauer 1996, 478). Veľmi obľúbené v renesancii sú architektonické motívy v perspektívnom zobrazení (Holl 1993,

257), čím sa líšia od gotických, na ktorých boli aplikované jednotlivé články architektúry iba plošne. Často býva zobrazovaná tiež zložitejšia figurálna kompozícia. Spoločným znakom modelácie všetkých týchto motívov je podstatne nižší reliéf, ktorý má už všetky znaky basreliéfu (Michna 1981, 356). Vyložene novoveký charakter, ktorý nemá pôvod v gotickom období, sú od 17. storočia prevažne rastlinné štylizované motívy previazané na jednotlivých kachliciach do súvislej mozaiky (Gyuricza 1992, 172; Chovanec 2003, 634). Na druhej strane však nemôžeme opomenúť prežívanie gotických motívov, zvlášť na príklade gotickej fiály na miskovej korunnej kachlici po polovici 16. storočia, v názovom súbore zo Šenkvcí, jednej z prvých zrekonštruovaných kachľových pecí zo Slovenska (Holčík 1973, 121). Z územia Maďarska je dokonca takáto kachlica datovaná až do 17. storočia (Kozák 1972, obr. 33).

Kachľová pec zo Šenkvcí je tiež názorným príkladom prežívania neglazovaných kachlíc do novoveku. Takéto jednoduché kachlice vyrábali hrnčiari aj v nasledujúcich storočiach o čom máme okrem archeologických nálezov aj archívne záznamy, uvádzajúce tiež ich cenu, ktorá bola v porovnaní s glazovaným tovarom podstatne nižšia (Gajerski 1972, 481). Rovnako ako používanie neglazovaných kachlíc, pokračuje po 15. storočí aj monochrómnne glazovanie, predovšetkým, aj v stredoveku najviac používanou zelenou glazúrou. Za prejav novoveku vo výrobe kachlíc môžeme považovať monochrómnne glazovanie, hoci už okolo prelomu 15. a 16. storočia sú známe príklady zdobenia kachlíc kombináciou až šiestich farieb (Holl 1983, 229). O nadväznosti stredovekého a novovekého kachliarstva svedčí tiež aplikovanie viacfarebnosti na kachliciach s gotickým reliéfom, ktorých pôvod môžeme spájať s banskobystriickou dielňou a poznáme ich z nálezov v stredoslovenskej banskej oblasti s monochrómnym zeleným glazovaním. Ich nálezy s polychrómnym glazovaním z lokalít mimo tejto oblasti môžeme vysvetliť použitím gotickej formy alebo kopírovania pôvodného gotického reliéfu s niekoľkokodesaťročným odstupom, teda za výrobok už novoveký (Hoššo 1997c, 96). Takéto vysvetlenie tiež v plnej miere je v súlade s prevládajúcim názorom na rozšírenie viacfarebného glazovania kachlíc od prvej až druhej tretiny 16. storočia (Holl 1993, 267; Smetánka 1968, 572; Voit–Holl 1963, 25). Vyvrcholením novovekého viacfarebného zdobenia je používanie ciničitej glazúry, hoci túto používali jej hlavní nositelia Habáni súčasne aj s olovnatou glazúrou (Gyuricza 1992, 174).

Tak ako nástup novoveku môžeme evidovať v častejšom zobrazovaní bežného života na kachliciach, tento trend je evidentný aj na hlinených plastikách, ktoré sa k nám dostávajú rôznymi cestami zo západu. Hoci kolekcia archeologických nálezov hlinených plastiek zo Slovenska je neveľká (Slivka 1991, 334), aj na tomto materiáli môžeme prezentovať v neskorom stredoveku obľúbenosť predovšetkým náboženských motívov. Od 16. storočia však môžeme, žiaľ iba na zahraničnom materiáli, sledovať nárast svetských – nenáboženských motívov. Veľkej obľube sa tešia hračky (Hoffmann 1996, 133 n) a pozornosti neunikli ani naturalisticky zobrazené najprirodzenejšie ľudské telesné potreby (Sedláčková 2003, 550).

Keramika nového veku

Špecifickým druhom keramiky, ktorý do Európy sa dostáva a nakoniec aj začína vyrábať až v novoveku, bol porcelán. V zemi svojho vzniku porcelán neodlišovali striktné od bežnej keramiky (Diviš 1985, 9), tak ako sme toho svedkom v Európe. Je pravdepodobné, že prvý čínsky porcelán bol privezený do Európy koncom 13. storočia benátskym kupcom Markom Polom. Od poslednej tretiny 15. storočia sme potom svedkami snahy napodobniť tento druh keramiky najskôr v Taliansku a potom aj v iných krajinách Európy. Na území bývalého Uhorska, konkrétne z archeologického výskumu kráľovského paláca v Budíne pochádza modro maľovaný porcelán z vrstiev datovaných do prvej tretiny 16. storočia (Holl 1988, 194). Je oprávnený predpoklad, že po vyhlásení Bratislavy za kráľovské mesto v roku 1536, sa mohol tento druh keramiky dostať na Slovensko už pred polovicou 16. storočia a to aj napriek tomu, že porcelán, ktorý mal cenu zlata, si mohla dovoliť iba najbohatšia sociál-

na vrstva a jeho obľúbenou náhradou bola až do 18. storočia fajansa (Braunová 1985, 24).

Keramičným výrobkom, ktorý bol výslovným produktom novoveku, sú hlinené fajky. Fajčenie tabaku poznala Európa až po objavení Ameriky, odkiaľ priniesli zámorskí cestovatelia semeno tejto rastliny do Španielska. Do Uhorska sa táto rastlina dostala v roku 1568 a pestovala sa najskôr ako ozdobná a liečivá rastlina (Sprušanský 1967, 243). Začiatok používania a výroba hlinených fajok je datovaná až do poslednej štvrtine 16. storočia, najskôr v Anglicku, odkiaľ sa veľmi rýchlo dostala do Holandska a postupne i do strednej Európy (Karras 1995, 515; Sprušanský 1967, 243). Na Slovensku výrobu hlinených fajok môžeme datovať najneskôr od druhej polovice 17. storočia. O možných začiatkoch ich výroby už pred rokom 1600 svedčí nález fajky z Kremnice, na ktorej aplikovaný spôsob zdobenia vkolokovaným ornamentom a glazovanie sú podobné ako na keramike z druhej polovice 15. storočia (Hoššo 1989b, 289). Najstaršie spoľahlivo datované archeologické nálezy zo Slovenska, však pochádzajú až zo 17. storočia. Z tohto storočia je aj jedinečný nález fajkárskej dielne zo Spišského hradu (Vallašek 1983, 236). Doslova za hranice siahajúcu slávu dosiahol v nasledujúcich storočiach fajkárstvo v stredoslovenskej oblasti, hlavne v Banskej Štiavnici (Pichňa 1957, 46).

Záver

Hornú hranicu vývoja keramiky z obdobia neskorého stredoveku nemôžeme vymedziť presnejšie ako prvou polovicou 16. storočia. Aj po polovici 16. storočia však prežíva tradícia stredovekého hrnčiarstva v nejednom výrazovom prejave, technologickom postupe výroby, alebo v typologickej a tvarovej palete nádob, podobne, ako sa iba pomaly odohrávali zmeny vtedajšieho každodenného života. Doslova pomaly plynúci čas poznačil tiež život príslušníkov tohto remesla, jeho organizáciu a sociálne postavenie, ktoré v rebríčku ziskovosti sa nachádzalo v stredoveku, aj v novoveku, medzi chudobnejšími.

Za znaky stredovekého hrnčiarstva, ktoré v stredoveku úplne dožívajú alebo v novoveku majú charakter nevýrazného rezídua môžeme považovať značky na dnách, rytú a vkolokovanú výzdobu, na juhozápadnom Slovensku okraj profilovaný ovalením a ploché pokrývky, masový výskyt pohárov, zvonivé redukčné vypalovanie, vysoký reliéf a hlbokú komoru na kachliciach a tiež tehly tzv. „prstovky“. Novotou a znakmi novovekého hrnčiarstva boli v tvarovej palete výrazný nárast plytkých nádob, hlavne mís, výroba zadymovaného mätko vypalovaného riadu, používanie ciničitej glazúry, zdobenie maľovaným engóbovým dekórom pod transparentnou glazúrou, bežné glazovanie – gliedenie nádob z vnútornej strany s dominantným oxidačným vypalovaním a pomerne chudou, výrazne jemnozrnným pieskom ostreňou hlinou. Vo výzdobe kachlíc rastlinný a mozaikový motív, basrelief a polychrómia. V neposlednom rade sú to nové druhy keramiky súviace s novou kvalitou života a zvykmi, za ktoré je na prvom mieste treba spomenúť preniknutie tabaku do Európy. Za zavŕšenie prechodu od stredovekého k novovekému hrnčiarstvu môžeme považovať rozšírenie používania tzv. fajanzérskeho kruhu a nástup manufaktúr, ku ktorému podnet dal v roku 1743 vojvoda František Lotrinský, založením výroby fajanse v Holíči.

Zoznam literatúry

- BAUER, I., 1976: Hafnergeschir aus Altbayern. Kataloge des Bayerischen Nationalmuseums München.
BAUER, I.–ENDRES, W.–KERKHOFF-HADER, B.–KOCH, R.–STEPHAN, H. G., 1986: Leitfaden zur Keramikbeschreibung, München.
BOBRINSKI, A. A., 1962: Drevneruskij gončarnyj krug. In: Sovjetskaja archeologija 3, 33–52.
BORS, K.–KRCHNAWY, K., 1986: Die Keramik des 1529 zerstörten Klosters St. Laurentius. In: Beiträge zur Mittelalterarchäologie Österreichs 2, 59–72.
BRAUNOVÁ, A., 1985: Kouzlo keramiky a porcelánu. Praha.
BURIAN, V.–KRÁL, J.–NEKUDA, V., 1963: K charakteristice středověké keramiky na Moravě. In: Středověká keramika v Československu. Praha, 19–24.
DIVIŠ, J., 1985: Evropský porcelán. Praha.
DRENKO, Z., 1970: Archeologický výskum tureckého hradu „Sobótka“. In: Zborník SNM, História 10, 139–175.

- DROBNÁ, Z., 1963: Česká středověká keramika. In: *Středověká keramika v Československu*. Praha, 14–18.
- DUMA, G., 1963: Der Brand von umglasierten schwarzen Tonwaren in Töpferbrennöfen. In: *Acta ethnographica Hungaricae* 12, 367–405.
- ĎURÍŠIN, P., 1944: Hrnčiarstvo v Pozdišovciach. In: *Národopisný zborník* 5, 18–36.
- FELGENHAUER-SCHMIEDT, S., 1969: Die keramischen Horizonte des Hausbergs zu Geiselberg, p. B. Gänsendorf, NÖ. In: *Archaeologia Austriaca*, Beiheft 10, 10–24.
- FELGENHAUER-SCHMIEDT, S., 1977: Das Fundmaterial des Hausbergs zu Geiselberg, NÖ. In: *Archaeologia Austriaca* 61–62, 209–336.
- FELGENHAUER-SCHMIEDT, S., 1993: Die Sachkultur des Mittelalters im Lichte der archäologischen Funde. Frankfurt am Main.
- GAJERSKI, S. F., 1972: Potylicki ośródek kaflarski w XVI–XVIII w. In: *KHKM* 20, 467–485.
- GROSS, U., 1991: Mittelalterliche Keramik zwischen Neckermündung und Schwäbischen Alb. Stuttgart.
- GYURICZA, A., 1992: *Reneszánc kályhacsempék Északkelet – Magyarországról*. Miskolc.
- HAZLBAUER, Z., 1996: Náboženské motívy na českých gotických reliéfních kachlích. In: *AH* 21, 465–482.
- HOFFMANN, V., 1996: Allerlay kurzweil – mittelalterliche und frühneuzeitliche Spielzeugfunde aus Sachsen. In: *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege*, 38, 127–200.
- HOLČÍK, Š., 1972: Nález kachľovej pece v Šenkvičiaciach. In: *Zborník SNM, História* 13, 117–135.
- HOLL, I., 1956: Adatok a középkori magyar fazekásság munkamódszereihez. In: *Budapest régiségei* 17, 177–196.
- HOLL, I., 1983: Középkori kályhacsempék Magyarországon III. In: *Archeologia Értesítő* 110, 201–230.
- HOLL, I., 1988: A budai várpalota egy középkori útegősrának elemzése. In: *Archeologia Értesítő* 114–115, 1987–88, 183–198.
- HOLL, I., 1993: Renaissance – Öfen. Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn V. In: *Acta Archaeologica Hungarica* 45, 247–299.
- HEINZL, B., 1990: Die Keramik Gmundes in der Kunsthistorischen Abteilung des Oberösterreichischen Heimatmuseums. In: *Jahrbuch des OÖ Musealvereines Gesellschaft für Landeskunde*, 135, 109–133.
- HÖLLHUBER, A., 1977: Rechensteiner Töpfermarkensammlung. In: *Jahrbuch des OÖ Musealvereines* 122, 83–120.
- HOŠŠO, J., 1981: Značky na keramike vrcholného stredoveku a novoveku zo Slovenska. In: *Zborník FFUK, Historica* 32–33, 1981–82, 19–35.
- HOŠŠO, J., 1983: Prehľad vývoja stredovekej keramiky na Slovensku. In: *AH* 8, 215–231.
- HOŠŠO, J., 1985: Stredoveké hrnčiarstvo na území Gemera, Novohradu a Hontu. In: *Vlastivedné štúdie Gemera* 3, 230–262.
- HOŠŠO, J., 1986: Die Dekoration der Keramik im Hoch- und Spätmittelalter in der Slowakei. In: *Zborník FFUK, Musaica* 17, 127–144.
- HOŠŠO, J., 1989a: Nádoby na pitie vína v stredoveku. In: *Zborník FF UK, História* 39–40, 201–214.
- HOŠŠO, J., 1989b: Výsledky historicko-archeologického výskumu mestského hradu v Kremnici. In: *Zborník FFUK, Historica* 39–40, 249–294.
- HOŠŠO, J., 1996: O tzv. bratislavských pohároch (Príspevok k poznaniu keramických gotických pohárov). In: *Zborník SNM, Archeológia* 6, 197–204.
- HOŠŠO, J., 1997a: Príspevok k štúdiu materiálnej kultúry na území Bratislavy v období stredoveku a na začiatku novoveku. In: *AH* 22, 287–300.
- HOŠŠO, J., 1997b: Odpadová jama patricijského domu v Bratislave. In: *Sborník k 70. narodeninám Vladimíra Nekudy*. Brno
- HOŠŠO, J., 1997c: K technológii a lokalizácii výroby neskorogotických kachlíc na Slovensku. In: *Zborník SNM, Archeológia* 7, 95–102.
- HOŠŠO, J.–LESÁK, B., 1996: Archeologický výskum predrománskej rotundy a karnera zaniknutej osady Sv. Vavrinca v Bratislave. In: *AH* 21, 241–251.
- HOŠŠO, J.–LESÁK, B.–RESUTÍK, B., 2002: Nálezový súbor z odpadovej jamy patricijského domu na Františkánskom námestí č. 6 v Bratislave. In: *AH* 27, 607–620.
- HOUDEK, I., 1943: *Cechovníctvo na Slovensku*. Turč. sv. Martin.
- HRBKOVÁ, R., 1954: *Holíčska fajansa*. Bratislava.
- CHOJNACKA, H., 1981: *Fajanse polskie XVIII–XIX wieku*. Warszawa.
- CHOVANEC, J., 2003: Kachlice z rodného kaštieľa Františka II. Rákocziho v Borši. In: *AH* 28, 629–636.
- JERŠOVÁ, J., 1970: Z dejín hrnčiarstva v Žiline. In: *Vlastivedný zborník Považia* 10, 67–75.
- KALESNÝ, F., 1956: *Ľudové umenie na Slovensku*. Martin.
- KARRAS, M., 1995: *Archäologische Untersuchungen in Ahaus 1974–1991*. In: *AFWL Ausgrabungen und Funde im Westfalen-Lippe (Münster)* 9/B, 441–609.
- KOCISZEWSKI, L.–KRUPPÉ, J., 1973: *Badania fizykochemiczne ceramiki warszawskiej XIV–XVII wieku*. Wrocław–Gdańsk.
- KOHLPRATH, G., 1982: Hafner in Wien in der Neuzeit. In: *Keramische Bodenfunde aus Wien, Mittelalter – Neuzeit*, Wien, 129–139.

- KOVACSOVICS, W. K., 1991: Aus dem Wirthaus zum Schinagl-Funde aus dem Toskanatrakt der Salzburger Residenz. In: *Jahresschrift* 35/36 –1989/90, Salzburg, 53–77.
- KOZÁK, K., 1972: A sümegi vár XV.–XVII. századi kályhái. In: *A Veszprém megyei múzeumok közleményei* 11, 271–290.
- KRESZ, M., 1976: Die ungarische Töpferzünfte. In: *Volkstümliche Keramik aus Europa*. München, 141–154.
- KRUPPÉ, J., 1981: *Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce*. I., II. Wrocław.
- KUCHARSKI, J., 1973: Analiza twardości wyrobów ceramicznych na podstawie materiałów wykopaliskowych z Brzeźcia Kujawskiego, pow. Włocławek. In: *Wiadomości archeologiczne* 38, 91–101.
- KUNDERA, L.–MĚŘÍNSKÝ, Z., 1987: Nález keramiky z poloviny 16. století v Dolních Věstonicích (okr. Břeclav). In: *ČMM* 72, 155–161.
- KWAPIENIOWA, M., 1971: Bezspoonowe koło garncarskie (w sprawie chronologii upowszechnienia). In: *KHKM* 19, 257–266.
- LAMOŠ, T., 1969: *Vznik a počiatky mesta Kremnice*. Bratislava.
- LANDSFELD, H., 1950: *Lidové hrnčířství a džbánkářství*. Praha.
- LANGE, D., Frühneuzeitliche Keramik aus ehemaligen Benediktinerkloster Chemnitz. In: *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 38, 201–251.
- ŁEPÓWNA, B., 1974: Koła garncarskie na pieczęciach cechów zachodniopomorskich. In: *Pomoravia antiqua* V, 151–164.
- MESCHELK, H. W., 1971: Wärmeschalen aus dem Stadtkern Dresden. In: *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 19, 239–246.
- MESCHELK, H. W., 1976: Seltene Keramikformen des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit. In: *Volkstümliche Keramik aus Europa*. München, 155–174.
- MICHNA, P., 1981: Gotická kachlová kamna z hradu Melic na Vyškovsku. In: *AH* 6, 333–360.
- MIKOŁAJCZYK, A., 1977: *Naczynia datowane skarbami monet XIV–XVIII w. na ziemiach Polskich*. Wrocław–Gdańsk.
- MUSILOVÁ, M.–ŠTASSEL, I., 1988: Archeologický a stavebno-historický výskum na Uršulínskej ul. č. 6 v Bratislave. In: *AH* 13, 57–81.
- NEKUDA, V.–REICHERTOVÁ, K., 1968: *Středověká keramika v Čechách a na Moravě*. Brno.
- ORTVAY, T., 1895: *Pozsony város története II-1. Pozsony*.
- ORTVAY, T., 1903: *Pozsony város története II-4. Pozsony*.
- PAJER, J., 1983: *Počátky novověké keramiky ve Strážnici*. Strážnice.
- PAJER, J., 1989: *Habánské keramické středisko v Strachotíně*. In: *30 let Krajského střediska památkové péče a ochrany přírody v Brně*. Brno, 190–208.
- PERGER, R., 1987: Die wiener Hafner im Mittelalter. In: *Keramische Bodenfunde aus Wien, Mittelalter – Neuzeit*, Wien, 11–19.
- PICHŇA, J., 1957: *Banskoštiavnické fajkárstvo*. In: *Pamiatky a múzeá* 6, 46–47.
- PITTIONI, R., 1979: Spätmittelalterliche und frühneuzeitliche Keramik von Taverne Oberrain, K. G. Unken, p. B. Zell am See, Land Salzburg. In: *Archaeologia Austriaca* 63, 83–137.
- PLICKOVÁ, E., 1959: *Pozdišovské hrnčiarstvo*. Bratislava.
- POLLA, B., 1963: *Príspevok k dejinám stredovekej keramiky na Slovensku*. In: *Stredoveká keramika v Československu*. Praha, 25–31.
- ROSKOSNY, J., 1969: Töpfermarken auf Schwarz- oder Eisentonkeramik. In: *Wiener Geschichtsblätter* 24, 449–455.
- RUPRECHTSBERGER, E. M., 1979: Die Töpfermarken auf Schwarz- und Weißhafnerkeramik aus Stadtmuseum Linz. In: *Jahrbuch des OÖ Musealvereines* 124, 49–66.
- SEDLÁČKOVÁ, H., 2003: „Goldscheisser“ z Nymburka. In: *AH* 28, 547–552.
- SCHEUFLENER, V., 1972: *Lidové hrnčířství v českých zemích*. Praha.
- SCHREG, R., 1998: *Keramik aus Südwestdeutschland. Eine Hilfe zur Beschreibung, Bestimmung u. Datierung archäologischer Funde vom Neolithikum bis zur Neuzeit*. Hohentübingen.
- SKRUŽNÝ, L., 1974: *Príspevok k vývoji hrnčířských cechů a hrnčířských pracovních nástrojů*. In: *Český lid* 61, 155–175.
- SKRUŽNÝ, L.–ŠPAČEK, J., 2002: *Vývoj kachlových kamen ve svědectví ikonografického materiálu a národopisných paralel*. In: *AH* 27, 535–553.
- SLIVKA, M., 1991: *Mittelalterliche figurale Keramik in der Slowakei*. In: *Slovenská archeológia* 39, 331–364.
- SMETÁNKA, Z., 1968: *Technologie výroby českých kachlů od počátku 14. do počátku 16. století*. In: *PA* 59, 543–578.
- SPRUŠANSKÝ, S., 1967: *Fajčiarske potreby v zbierkach SNM v Bratislave*. In: *Sborník SNM, História* 7, 243–270.
- STEPHAN, H., G., 1987: *Die bemalte Irdeware der Renaissance in Mitteleuropa*. München.
- SULKOWSKA-TUSZYŃSKA, K., 1992: *Późnośredniowieczne i nowożytnie naczynia ceramiczne na trzech nóżkach ze Strzelna*. In: *AUNC Archeologia* XX, 63–109.
- ŠPIESZ, A., 1972: *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava.

- VALLAŠEK, A., 1970: Stredoveká kolkovaná keramika z Bratislavy. In: Študijné zvesti AÚ SAV 18, 243–308.
- VALLAŠEK, A., 1983: Dielňa na výrobu hlinených fajok na Spišskom hrade. In: AH 8, 233–241.
- VOIT, P.–HOLL, I., 1963: Alte ungarische Ofenkacheln. Budapest.
- WEINHOLD, R., 1982: Ton in vielerlei Gestalt. Eine Kulturgeschichte der Keramik. Leipzig.
- WIESINGER, F., 1937: Die Schwarzhafner und Weißhafner im Oberösterreich. In: Jahrbuch der oberösterreichischen Musealvereines 87, 85–175.
- ŽEGKLITZ, J., 1990: Přspěvek k vývoji hrnčířského kruhu v Čechách v 17. a 18. století. In: Studie in postmedieval archaeology 1, 249–256.

Zusammenfassung

Die Grenze zwischen dem Mittelalter un der Neuzeit im Lichte der archäologischen Keramikfunde

Die obere Grenze in der Keramikentwicklung aus der Zeit des Spätmittelalters kann man nicht genau bestimmen. Aufgrund der bisherigen Funde handelt es sich überwiegend um die 1. Hälfte des 16. Jhs. Aber auch nach der Hälfte des 16. Jhs. treffen wir der Tradition der mittelalterlichen Töpferei sowohl in der Erzeugungstechnologie, als auch in der Typologie und in den Gefäßformen. Merkmale der mittelalterlichen Töpferei, die im Spätmittelalter aufhören, oder in der Neuzeit noch als Residuum überleben, sind die Bodenzeichen, geritzte und gestempelte Verzierung. In der südwestlichen Slowakei kann man die Töpfe mit gewölbten Rändern, flache Deckel und in die graue Farbe ausgebrannte Gefäße als spätmittelalterlich bezeichnen. Fast auf dem ganzen Gebiet der Slowakei war ein Massenvorkommen der Becher in verschiedenen Lokalformen gekennzeichnet. Diese Tischkeramik wurde aus einer feineren Tonmasse hergestellt. In der Ofenkeramik kann man ein hohes Relief und tieferen Kammerraum beobachten. Die Baukeramik ist am meisten mit Ziegeln vertreten. Neue Merkmale in der neuzeitlichen Töpferei stellen seichte Gefäße, besonders die platten Schüssel dar. Die Magerung dieser Gefäße hat ein feinkörniger Sand gebildet. Die Gefäße wurden in den Oxidationsöfen ausgebrannt und so war für sie eine ziegelrote Farbe charakteristisch. Zu den Neuigkeiten gehörte auch die Engobe unter der Bleiglasur. Außer der glasierten Keramik kommt auch die sog. verrauchte Keramik mit der geglänzten Oberfläche vor. Ganz neu war die Fajencekeramik. Verdienste um ihre Verbreitung in der 2. Hälfte des 16. Jhs. hatten die Habanen. In der Kachelverzierung kombiniert man nach der Hälfte des 16. Jhs. Pflanzen- und Mosaikmotive, Basrelief und Polychromie. Zu den neuzeitlichen Merkmalen der Töpferei gehören die Tonpfeifen und Porzellan. Als Übergangshöhepunkt von der mittelalterlichen zur neuzeitlichen Töpferei kann man den Fajencekrug und den Antritt der Manufakturen bezeichnen. Die erste Manufaktur wurde im Jahr 1743 in Holič von Herzog Franz Lotrinsky gegründet.